Poznań, 12.09.2022.

Dr hab. Agnieszka Sapa, prof. UEP
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Al. Niepodległości 10
61–875 Poznań

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Kingi Smolińskiej pt. „Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania absorpcji pomocy rozwojowej dla sektora rolnego przez kraje Afryki, Karaibów i Pacyfiku" napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Ewy Kiryluk-Dryjskiej prof. UPP (promotor) oraz dr Patrycji Beby (promotor pomocniczy)

Podstawa formalna opracowania recenzji

Formalną podstawą opracowania recenzji jest pismo Pani Przewodniczącej Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu prof. UPP dr hab. Karoliny Pawlak z dnia 25 lipca 2022 r. informujące o powołaniu mnie jako recenzenta rozprawy, zgodnie z zapisami ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022 r. poz. 574).

Uzasadnienie podjętego tematu

Przedmiotem recenzowanej rozprawy jest problematyka międzynarodowej pomocy rozwojowej analizowana z perspektywy krajów rozwijających się. Praca wpisuje się w badania poświęcone zarówno identyfikacji samego zróżnicowania poziomu rozwoju krajów na świecie, przyczyn tego stanu, jak i wprowadzania instrumentów mających na celu rozwiązanie diagnozowanych problemów, w tym przezwyciężania problemu zacofania gospodarczego. Warto zaznaczyć, że badania poświęcone międzynarodowej pomocy rozwojowej są wielowątkowe i analizowane z wielu perspektyw, np. politycznej czy geograficznej, ale też współczesnych i przyszłych wyzwań związanych, m.in. z kryzysem klimatycznym, żywnościowym czy szerzej rozwojem zrównoważonym. Świadczy to zarówno o wadze podjętego problemu badawczego, jego aktualności, ale również złożoności, co stawia szereg wyzwań przed badaczami.

W recenzowanej pracy analizowane są uwarunkowania napływu międzynarodowej pomocy rozwojowej do sektora rolnego wybranej grupy krajów rozwijających, tj. krajów Afryki, Karaibów i Pacyfiku. Międzynarodowa pomoc rozwojowa, jej idea, formy czy podmioty uczestniczące są przedmiotem kontrowersji. Wątpliwości wzbudzają bowiem, m.in. motywy takiej pomocy, idea zewnętrznego wsparcia w kontekście uzależniania krajów czy wreszcie skuteczność i efektywność takiego wsparcia. Z kolei znaczenie sektora rolnego w krajach rozwijających, w odniesieniu do, m.in. tworzenia PKB, zatrudnienia, bezpieczeństwa żywnościowego, czy wchodzenia tych krajów na kolejne etapy rozwoju uzasadniają skoncentrowanie analizy na pomocy związanej z sektorem rolnym. Interesujące jest również spojrzenie na determinanty napływu pomocy rozwojowej z perspektywy

krajów beneficjentów takiej pomocy, tj. krajów AKP wyodrębnionych ze względu na kryteria geograficzne, ekonomiczne i polityczne.

Jak sama Autorka zaznacza w: „związku z problemami metodycznymi badań efektywności pomocy rozwojowej, istotnego znaczenia nabiera badanie uwarunkowań jakie przyczyniają się do absorpcji środków pomocowych" (s.10). Tym samym Doktorantka szuka pewnych uniwersalnych warunków, cech gospodarek, które determinują napływ międzynarodowej pomocy do rolnictwa. Zatem podjęty problem badawczy jest aktualny i ważny w kontekście wpierania rozwoju krajów rozwijających się, a w konsekwencji szans na wchodzenie tych krajów na ścieżkę rozwoju zrównoważonego. Zrealizowane badania są istotne z merytorycznego, praktycznego, jak i metodycznego punktu widzenia a przeprowadzona kompleksowa analiza niewątpliwie uzupełnia lukę w dotychczasowych badaniach poświęconych międzynarodowej pomocy rozwojowej.

Cele, hipotezy i zastosowane metody

Celem głównym rozprawy doktorskiej jest „określenie społeczno-ekonomicznych czynników determinujących wielkość pomocy rozwojowej dla sektora rolnego krajów Afryki, Karaibów i Pacyfiku (AKP)". Celowi głównemu podporządkowano siedem celów szczegółowych (s.12), które razem tworzą harmonijne i logiczne drzewko celów umożliwiające weryfikację przyjętych trzech hipotez:

H1: Istnieją wspólne cechy krajów AKP warunkujące absorpcję środków pomocowych dla rolnictwa.

H2: Wielkość pomocy rozwojowej w sektorze rolnym w krajach AKP jest ujemnie skorelowana z poziomem ich rozwoju społeczno-ekonomicznego.

H3: Efektywności pracy i ziemi w rolnictwie determinuje wielkość pomocy rozwojowej dla sektora rolnego w krajach AKP.

Cele i hipotezy są sformułowane właściwie, przy czym trzecia hipoteza została w mojej opinii sformułowana względnie ostrożnie. Doktorantka nie zaryzykowała założenia kierunku oddziaływania oraz pominęła kapitał. W rozprawie nie znalazłam uzasadnienia (wyjaśnienia) dla takiego podejścia.

Przyjęta przez Doktorantkę procedura badawcza składała się z trzech etapów obejmujących odpowiedni zestaw metod badań na każdym z nich. Doktorantka dokonała przeglądu literatury obejmującej zagadnienia teoretyczne, jak i wybrane metody ilościowe (pierwszy etap). W kolejnym etapie (drugim) wykorzystano wybrane miary statystyki opisowej do oceny sytuacji społeczno-ekonomicznej krajów AKP. Ponadto zastosowano analizę czynnikową, która umożliwiła wyznaczenie czynników rozwoju analizowanej grupy krajów, skonstruowanie wskaźnika rozwoju, podział analizowanych krajów AKP na cztery grupy typologiczne oraz analizę porównawczą poziomu rozwoju badanych krajów. W ostatnim (trzecim) etapie przeprowadzono analizę statyczną i dynamiczną wpływu sytuacji społeczno-ekonomicznej krajów AKP na wielkość uzyskiwanej pomocy rozwojowej. Do realizacji tego zadania wykorzystano model regresji oraz model GEE. Doktorantka umiejętnie zatem połączyła celowo dobrane narzędzia ilościowe i jakościowe.

Podmiotem badań były wybrane, z uwagi na dostępność danych statystycznych, kraje AKP, przedmiotem badań – przepływy międzynarodowej pomocy rozwojowej dla rolnictwa, a zakres czasowy obejmował lata 1991–2019 (z uwagi na dostępność danych zakresy te mogły się różnić). Źródłem danych były dane wtórne pochodzące głównie z OECD, WB czy FAO. Docenić należy tu przyjęty długi okres badawczy, który, poza tym, że na pewno był wyzwaniem z punktu widzenia zbierania danych statystycznych, to pozwolił na względnie bardziej obiektywne formułowanie wniosków.

Samodzielnie zaprojektowana procedura badawcza, przeprowadzone badania empiryczne z odpowiednio dobranymi metodami, pozwoliły Doktorantce zrealizować założone cele badawcze i zweryfikować hipotezy. Świadczą również o umiejętnościach Doktorantki niezbędnych do prowadzenia badań naukowych.

Struktura i treść pracy oraz ocena merytoryczna

Recenzowana rozprawa liczy 213 stron i składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów oraz podsumowania i wniosków. Treść pracy wzbogacają tabele (27), rysunki (61) oraz załączniki (17). Bibliografia wraz z materiałami źródłowymi liczy 267 pozycji i obejmuje zarówno literaturę krajową, jak i zagraniczną. Tekst uzupełniony jest 123 przypisami objaśniającymi. Ta ilościowa charakterystyka pracy świadczy o pracochłonności badań, a także o umiejętnym doborze i wykorzystaniu literatury przedmiotu. Układ pracy tworzy spójną i logiczną konstrukcję, a struktura oraz podział treści są uzasadnione realizowanymi celami i nie budzą zastrzeżeń. Zawartość pracy można też podzielić na części: metodyczną, teoretyczną oraz empiryczną, co jest wartościowe z punktu widzenia odbiorcy tekstu.

W części metodycznej (rozdział I) Doktorantka prezentuje założenia wstępne pracy, tj. cele, hipotezy, zakresy badawcze oraz stosowane metody. Koncepcja oraz etapy procedury badawczej przedstawione są w bardzo przejrzysty i logiczny sposób. Na docenienie zasługuje zamieszczony schemat (s.23), który obrazuje syntetyczne ujęcie postępowania badawczego i pokazuje kolejne kroki pracy badawczej realizowane przez Doktorantkę. Schemat pozwala, nie tylko na śledzenie toku myślenia Doktorantki i płynne przechodzenie przez kolejne etapy badań, ale świadczy również o w pełni świadomym zaprojektowaniu procedury badawczej oraz umiejętności graficznego jej zobrazowania.

Teoretycznym tłem dla prowadzonych badań są założenia ekonomii rozwoju (rozdział II). Doktorantka wiąże zagadnienia z zakresu ekonomii rozwoju z m.in. problemami wzrostu gospodarczego, rolą państwa w inicjowaniu procesów rozwojowych, czy znaczeniem handlu międzynarodowego. Wspomniane zagadnienia są odnoszone do problemów krajów rozwijających ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa i jego roli w procesie rozwoju tych krajów. W konsekwencji stanowią dla Doktorantki swego rodzaju przesłanki dla uzasadnienia międzynarodowego i krajowego wsparcia sektora rolnego. Z kolei przegląd definicji krajów rozwijających się oraz wybranych mierników rozwoju społeczno-gospodarczego uzasadnia dobór podmiotu badań oraz potrzebę skonstruowania syntetycznego wskaźnika rozwoju krajów AKP. Wprowadzeniem do przedmiotu badań

jest również część pracy poświęcona znaczeniu międzynarodowej pomocy rozwojowej dla krajów rozwijających się (rozdział III). Ma ona charakter przeglądowy, w którym Doktorantka odnosi się do znaczenia tego instrumentu we wspieraniu rozwoju gospodarczego krajów rozwijających się, form tej pomocy czy zmian jej charakteru w ujęciu historycznym. Ta część pracy ma głównie charakter przeglądowy i poznawczy. Należy jednak docenić, że przy omawianiu, np. poszczególnych form/rodzajów pomocy Doktorantka komentuje wady i zalety poszczególnych form/rodzajów wsparcia. W konsekwencji część ta nie jest wyłącznie suchym przeglądem i relacją twierdzeń innych autorów.

Wartością dodaną pracy jest szczególnie część empiryczna rozprawy (rozdziały IV-VI), w której Doktorantka wykazała się znajomością ilościowych metod badawczych oraz umiejętnością objaśniania wyników i formułowania wniosków, a także łączenia wątków teoretycznych z empirycznymi. W wyniku przeprowadzonej analizy czynnikowej Doktorantka wyznaczyła pięć czynników rozwoju krajów AKP oraz syntetyczny wskaźnik ich rozwoju (rozdział IV), co jest niewątpliwie wartością dodaną przeprowadzonych badań. Obliczone syntetyczne wskaźniki rozwoju pozwoliły na pogrupowanie badanych krajów AKP i wskazanie czterech grup typologicznych. Uzyskane wyniki umożliwiły przeprowadzenie analizy porównawczej grup krajów pod względem wyznaczonych czynników, jak i ich składowych zmiennych. Z uwagi na przedmiot badań, Doktorantka poddała ocenie również potencjał i efektywność sektora rolnego w krajach AKP. Uzyskane wyniki stały się podstawą do oceny wpływu uwarunkowań społeczno-ekonomicznych oraz tych związanych z rolnictwem na wielkość pozyskania pomocy dla sektora rolnego krajów AKP. W kolejnych etapach procesu badawczego (rozdział V) Doktorantka oceniła (a) zależności pomiędzy poziomem rozwoju krajów AKP a wielkością przyznawanej pomocy dla rolnictwa dla poszczególnych krajów, a także (b) porównała napływ pomocy rozwojowej do rolnictwa dla wyodrębnionych grup typologicznych państw. Wartościowym uzupełnieniem badań jest analiza pomocy rozwojowej dla rolnictwa poszczególnych grup krajów z uwzględnieniem rodzajów pomocy, co pozwoliło też odnieść uzyskiwaną pomoc rozwojową do poszczególnych etapów poziomu rozwoju rolnictwa i wymaganych na poszczególnych etapach zmian strukturalnych.

Doktorantka obok oceny zależności napływu pomocy rozwojowej od wyznaczonego wskaźnika rozwoju, zidentyfikowała również inne (mniej zagregowane) czynniki determinujące absorpcję pomocy rozwojowej (rozdział VI). Przeprowadzone analizy w ujęciu dynamicznym i statycznym umożliwiły jej wskazanie, że czynnikami takimi są, m.in. niekorzystna struktura gospodarki, wysoki przyrost naturalny, niestabilność polityczna (model GEE, s.150), ale także czynnik społeczno-demograficzny i struktura gospodarki (wartości czynnikowe z analizy czynnikowej, s.155). W przypadku względnych wartości pomocy rozwojowej były to odpowiednio czynnik pracy (dla ODA/ha) oraz czynnik społeczno-demograficzny i czynnik pracy (dla ODA/PKB). Badania nie wykazały istotnej zależności między absorpcją ODA dla rolnictwa a efektywnością pracy i ziemi. Doktorantka odpowiednio zaprojektowała procedurę badawczą, celowo i prawidłowo dobrała narzędzia badawcze oraz rzetelnie przeprowadziła badania. Uzupełnieniem treści rozdziałów są liczne załączniki, które same w sobie

tworzą wartościowo opracowany materiał i świadczą również o zakresie przeprowadzonych prac oraz wyzwań związanych z danymi statystycznymi dla krajów rozwijających.

Wyniki badań pozwoliły Doktorantce na przyjęcie pierwszej i drugiej hipotezy oraz odrzucenie trzeciej, co zostało objaśnione i uzasadnione w ostatniej części rozprawy. W tym miejscu docenić należy szczególnie umiejętność Doktorantki syntetycznego i klarownego objaśniania wyników i formułowania wniosków z szerokich (biorąc pod uwagę zakres czasowy i podmiotowy) badań oraz odnoszenia ich do sformułowanych hipotez. Podsumowując część empiryczną badań, należy szczególnie docenić pracochłonność przeprowadzonych badań empirycznych i wyzwania związane z interpretacją uzyskanych wyników, zwłaszcza, że Doktorantka objaśnia uzyskane wyniki nie tylko na poziomie grupy, ale również na poziomie poszczególnych krajów tworzących daną grupę. Takie podejście nie tylko, że jest uzasadnione, bo ogranicza zniekształcenia wnioskowania na poziomie grup państw, ale jest też trudne i wymaga od badacza dociekliwości oraz umiejętności łączenia podejścia syntetycznego (ogólnego), jak i analitycznego (szczegółowego) równocześnie. Taka umiejętność jest szczególnie cenna w przypadku badania złożonej i interdyscyplinarnej problematyki, jaką niewątpliwie jest obszar międzynarodowej pomocy rozwojowej.

Uwagi formalne

Lektura pracy nasunęła również pewne wątpliwości i uwagi. Zaznaczam jednak, że nie umniejszają one, wskazanej wyżej, wysokiej oceny merytorycznej recenzowanej pracy.

- W części teoretycznej pracy, Doktorantka wskazuje, że „kraje rozwijające się są bardzo złożoną grupą", co powoduje, że „(…) przyjmowane przez teoretyków podejścia nie w każdym kraju rozwijającym się zostaną spożytkowane. W jednym mogą okazać się trafione, w innym zupełnie nie". I dalej (…) „podejście oddolne do problemu dysproporcji zaczyna zyskiwać popularność wśród teoretyków i opinii publicznej" (s.34). Dalej Doktorantka zaznacza, że mimo, że „(…) podejmowano próby koordynowania i harmonizacji zasad systemu pomocy, w dalszym ciągu pozostaje on zbiorem indywidualnych decyzji donatorów zarówno w zakresie wielkości pomocy, jak również jej alokacji (Findley i in., 2017)" (s.63), a „(…) w badaniach ekonomii międzynarodowej należy zwracać większą uwagę na uwarunkowania krajowe, zwłaszcza na zdolność absorpcyjną krajów goszczących (Moralles i Moreno, 2020)" (s.82). Jednocześnie Doktorantka stwierdza, że „(…) istotnym tematem jest określenie czynników wpływających na zdolność absorpcyjną pomocy rozwojowej. Zbadanie uwarunkowań absorpcji pomocy rozwojowej może być przydatne zarówno dla biorcy jak i dawcy pomocy przy podejmowaniu decyzji z zakresu jej wielkości i rodzaju" (s.82). Stanowi to uzasadnienie przyjętego rozwiązania problemu badawczego. Rodzi się jednak pytanie o aplikacyjną celowość badań opartych o dane zagregowane w warunkach zróżnicowania krajów rozwijających się i decyzyjności po stronie donatorów.

- Z uwagi na luki w statystyce publicznej część krajów AKP nie znalazła się w finalnej grupie objętej badaniem (36 z 79, s.13 i 28), stąd też warto byłoby wskazać te kraje w pracy (np. w przypisie, na mapie). Podobna sugestia dotyczy niezakwalifikowanych do analizy czynnikowej zmiennych opisujących sytuację społeczno-ekonomiczną krajów AKP (38 zmiennych wyjściowych i 27 zakwalifikowanych, s.16). Szerszego komentarza wymagają również zmienione zakresy czasowe przy opisie sytuacji społeczno–ekonomicznej krajów AKP oraz zmiennych przyjętych do analizy czynnikowej (przypis 8, s.16). Warto też konsekwentnie stosować ujednolicone nazwy zmiennych (lista zmiennych do analizy czynnikowej s.16–17 oraz modelu GEE s.21–22) czy bardziej jednoznacznie nazwać te zmienne (współczynnik obciążenia demograficznego s.17, 86 a przypis 111, s.98).
- W części teoretycznej, pewien niedosyt budzi brak odwołań do literatury przedmiotu, co umożliwiłoby skonfrontowanie ocen Doktorantki z wynikami analiz teoretycznych czy badań empirycznych innych autorów. Z kolei część pracy poświęcona wskaźnikom rozwoju społeczno-ekonomicznego ma zbyt podręcznikowy charakter i nie ujmuje niektórych aktualizacji (np. szara strefa a PKB czy HDI a komponent środowiskowy – the *Planetary-Pressures Adjusted* HDI).

Pod względem redakcyjnym, praca jest przygotowana poprawnie, chociaż Autorka nie ustrzegła się błędów, które z obowiązku recenzenta należy wskazać: Są to, m.in.:

- brak konsekwencji w pisowni (np. zimna wojna s.61 i s.73; oficjalna pomoc rozwojowa rys. 38 i rys.51), literówki i uchybienia interpunkcyjne (np. s.61,64,76,104,114, źródło pod np. rys.19 i nast. czy tab. 14 i nast.) czy powtórzenia (np. s.60,108,142);
- błędne lub brak odwołania do tabel i rysunków (np. s.91 – tab.18 i tab.11; s.96 – rys.14, s.119 – tab.18, s.141) czy brak jednostek w tabeli (tab.23, s.130);
- jednozdaniowe akapity (np. s.38, 77, 132), nielogiczne ich podziały (np. s.59, 95) czy wtrącone akapity (np. s.74);
- brak konsekwencji w polskim i angielskim nazewnictwie organizacji międzynarodowych oraz ich akronimów (np. s.46, 59, 60).

W pracy pojawiają się też niefortunne czy też niezrozumiałe sformułowania, które mogą być wynikiem skrótów myślowych czy uchybień redakcyjnych, np. „niski stan rolnictwa" (s.35), „polityka handlowa, doprowadza do sytuacji, w której producenci towarów eksportowych otrzymują zaledwie ułamek ceny, osiąganej na rynku światowym, większość pozostaje na szczeblu krajowym" (s; 67); „Zainteresowanie ze strony krajów rozwijających się skupiały projektu z wysokim udziałem kosztów dewizowych, które finansował donator" (s.68); „Ponadto w analizowanej grupie żyło się krócej niżeli na świecie. była niższa o ok. 10 lat." (s.94).

Powyższe uwagi mogą być pomocne w korekcie redakcyjnej w przypadku publikacji rozprawy, do czego Doktorantkę zachęcam.

Wniosek końcowy

Biorąc pod uwagę powyższe, stwierdzam, że recenzowana praca zawiera oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Autorka z powodzeniem zrealizowała cel badawczy oraz zweryfikowała hipotezy, umiejętnie sformułowała problem badawczy i rozwiązała go wykorzystując prawidłowo dobrane metody badawcze. Recenzowana rozprawa stanowi wartościową analizę ekonomiczną, która obejmuje zarówno warstwę teoretyczną, jak i empiryczną z zakresu ekonomii rozwoju. Doktorantka potwierdziła umiejętność samodzielnego prowadzenia badań w dyscyplinie ekonomia i finanse i ma potencjał do dalszego rozwoju i doskonalenia warsztatu badawczego.

W mojej opinii, recenzowana rozprawa doktorska spełnia formalne i merytoryczne wymogi zawarte w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022 r. poz. 574). Wnoszę zatem o przyjęcie rozprawy mgr Kingi Smolińskiej i dopuszczenie jej do publicznej obrony, tj. dalszych etapów postępowania związanego z ubieganiem się o stopień doktora nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.